

Un monestir cistercenc femení català durant el primer segle borbònic espanyol. Santa Maria de Vallbona (1701-1802)¹

Marta Cusó i Serra

Aquesta tesi doctoral és una nova aportació als estudis sobre monacat femení català durant l'època moderna alhora que omple un buit historiogràfic destacat en la història d'aquest monestir. És el resultat d'una àmplia investigació en diversos arxius, convertida en un volum d'una mica més de mil pàgines dividit en apartats temàtics. D'aquesta manera, s'ha afavorit una major profunditat en les anàlisis i en l'estructuració d'una panoràmica global sobre la situació del monestir al període estudiat: la comunitat; les abadesses; els confessors, beneficiats i rectors; la jurisdicció; la favorable evolució econòmica del monestir i les bases sobre les quals s'assentava l'economia monàstica; la relació amb la monarquia; la relació amb l'orde cistercenc; la importància de la clausura en la vida monàstica vallbonina; la relació epistolar amb l'exterior i els serveis monopolitzats pel monestir a través dels seus arrendataris, com l'apotecaria, l'hospital, l'hostal, els molins, el forn, les botigues de gra i d'aiguardent i el pou de gel.

El monestir de Santa Maria de Vallbona era una abadia *nullius diocesis*, és a dir, que no estava inclosa dins de cap diòcesi i que, per tant, estava exempta de qualsevol altra jurisdicció eclesiàstica. La seva abadessa era senyora d'una baronia des de 1380 i tenia el dret d'exercir la plena jurisdicció i de nomenar els càrrecs baronials i els municipals dels pobles que la conformaven; així com també rebia rendes i exercia el seu poder a les forasteries, indrets allunyats del nucli monàstic.

El tema clau d'aquesta tesi és la comunitat de Vallbona al període estudiat. A part de donar a conèixer la vida monàstica de cada membre que la componia des del seu ingrés al monestir fins a la seva mort, s'han analitzat els interessants temes del dot, la pensió anual vitalícia i la informació personal extreta de les exploracions de la voluntat imposades per Trento per evitar falses vocacions als claustres femenins. Com que permeten accedir a la vida familiar de les monges i ofereixen a l'investigador notícies sobre la posició social i econòmica de les famílies, es conclou que les monges del període estudiat provenien de la baixa noblesa; que el radi

1. Tesi doctoral dirigida per la doctora Montserrat Jiménez Sureda i llegida el 23 de gener de 2009 al Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona, davant el tribunal format pels doctors Josep Maria Sans Travé, Joan Bada Elias i Ignasi Fernández Terricabras. Qualificació: Excel·lent *Cum Laude*.

de captació geogràfica era força limitat i que les nissagues es perpetuaren pel fet que la majoria de les monges hi entraven de petites i quedaven a càrrec d'una familiar. Les monges del segle XVIII vivien en cases particulars dins de la clausura, de les quals es conserven alguns vestigis, així com també dels béns mobles i dels llibres que conformaven les seves biblioteques, factor que demostra la seva cultura. Algunes d'aquestes monges formaren part de l'organigrama intern del monestir encapçalat per l'abadessa, i totes elles exerciren el seu càrrec a la perfecció. A més, hi havia diversos òrgans de govern en què aquella recolzava a l'hora de prendre decisions. Al monestir també vivia el servei domèstic, fet que de nou mostra la condició social elevada de la mateixa comunitat.

Donat el gran poder de l'abadessa dins de la comunitat, s'ha estudiat l'abaciologia del monestir al segle XVIII, exposant les generalitats de la figura abacial, les biografies, els càrrecs previs que exerciren, les eleccions, els fets més importants dels abadiats i les morts de les abadesses Maria de Borrell i d'Aguilaniu (1683 i 1701); Maria Roger de Llúria i de Magarola (1701); Anna Maria de Castellví i de Pons (1701-1711); una seu vacant (1711-1716) provocada per la guerra en la qual la màxima autoritat del monestir va ser la priora presidenta, Jerònima de Ribes i de Boixadors; Manuela de Cortiada i de Pujalt (1716-1747); Caterina de Borràs i de Carbonell (1747-1748); Agnès de Cortit i de Colomina (1748-1767) i Maria Teresa de Riquer i de Sabater (1767-1802). Totes elles van ser dames excepcionals, perquè gaudiren d'una important quota de poder i perquè eren cultes, fets ambdós, el de l'educació i el de l'àmbit públic, restringits a les senyores d'aquella època. Per aquest motiu, s'ha ressaltat la seva faceta com a escriptores (d'obres formals com el *Directorium espiritual* de l'abadessa de Llúria; de llibres de notes i secretària o de cartes familiars, com l'abadessa de Riquer); les mesures econòmiques que dugueren a terme; la seva faceta com a senyores jurisdiccionals en base als llibres de cort de l'abadessa de Cortiada; la seva faceta reformadora, duent a terme obres i restauracions com el retaule major neoclàssic cremat el 1936 i la seva defensa aferrissada dels drets del monestir en uns plets llargs i freqüents en els quals s'enfrontaren als seus vassalls, servidors, altres monestirs, altres senyors com el duc de Cessa o l'arquebisbe de Tarragona. A més, l'abadessa de Riquer és responsable de la gran fita historiogràfica del segle: el *Llibre Verd*, la primera història del monestir, escrita per Jaume Pasqual i analitzada juntament amb una altra obra cabdal de la historiografia vallbonina: la *Carta del P. D. Jaime Pasqual canó-nigo premostratense de Bellpuig de las Avellanas al M. I. S. Marqués de Capmany*.

La clausura monàstica femenina va ser un punt en el qual Trento incidí molt i que comportà un plet a Vallbona a principis del segle XVII. La clausura es mantingué a Vallbona al llarg de la centúria, ja que la segona clausura només va ser violada per Prats i Matas. Per contra, les monges només sortiren del monestir per fugir al Tallat durant la Guerra de Successió per por a l'avanç de les tropes borbòniques. La comunitat vallbonina, degut a la clausura imperant al monestir, mantenia el contacte amb l'exterior gràcies a les visites de familiars, les relacions amb els seus subordinats, les missions, les visites canòniques i també mitjançant una rica i fluida correspondència. Les cartes conservades permeten veure la completa alfabetització i l'escriptura usual de les monges vallbonines, exemplificades en Maria Teresa

de Riquer i Teresa de Guiu, de les quals s'han conservat diverses cartes personals. A més, els càrrecs del monestir es cartejaven amb altres monestirs, especialment, els del mateix orde cistercenc, començant per la casa mare, Cîteaux; el clergat secular, des de l'arquebisbe de Tarragona fins a la Santa Seu; els administradors del seu patrimoni i altres subordinats; els agents del rei i amb els seus representants en plets i litigis, com Pedro de Otamendi. Una altra conseqüència de la clausura era el fet que la bossa no podia sortir del monestir per cobrar els pagaments que es percebien i, per aquest motiu, es nomenava un procurador que feia, entre d'altres, aquestes activitats, en nom del monestir.

La comunitat vallbonina mantenia un estret contacte amb diferents eclesiàstics, com els confessors, els beneficiats i els rectors. Els confessors van ser majoritàriament monjos de Santes Creus. Pel que fa als beneficiats, l'abadessa era la patrona dels grans beneficis de la Mare de Déu del Claustre i del *Corpus Christi* i dels menors, dedicats a sant Antoni Abat i a sant Nicolau. Aquests beneficis es fundaren al monestir i es dotaren amb unes rendes que permetien mantenir el beneficiat a canvi d'unes obligacions que aquest havia d'acomplir. Per aquest motiu, els beneficis incongrus, la renda dels quals no permetia mantenir el beneficiat dignament, van ser objecte de polítiques generals de supressió per part de la monarquia i així desaparegueren els dos darrers. Pel que fa al rector, el monestir també era patró de les parròquies de la baronia però aquest privilegi va ser qüestionat. Així la rectoria de Vallbona va ser objecte d'un plet amb l'arquebisbe pel dret de presentació; en la dels Omells es qüestionà l'estatut del patronat i, finalment, des de la sufragània Llorenç es reclamà la col·locació d'un vicari perpetu independent del rector de Vallbona, tot al·legant la manca de suport espiritual que es rebia d'aquest. En tots aquests litigis, el monestir hagué de capitular, tot i que va lluitar decididament en defensa dels seus drets. El resultat del primer va ser una concòrdia amb l'arquebisbe per presentar alternativament un candidat cada cop que la rectoria quedés vacant en un mes no reservat. Pel que fa al dels Omells, es decidí que el seu estatut era eclesiàstic perquè l'ostentava un monestir. Finalment, els habitants de Llorenç rebieren el suport de l'arquebisbe i la comunitat hagué de redotar la parròquia. A més, el monestir es vinculà a la religiositat parroquial, en base a les processons exposades a *Les cròniques del benefici de Nostra Senyora del Claustre* i generades per la constant necessitat d'aigua a la zona de Vallbona i a les confraries del Santíssim Nom de Jesús i del Roser.

Endemés, el monestir va ser freqüentment visitat per l'ordinari i pel comissari de l'abat general de l'orde cistercenc, visites de les quals es conserven diversos testimonis, com les cartes de visita que escrigueren i que constitueixen una bona font d'informació sobre la situació en diversos moments del període estudiat. Degut al trencament de relacions que comportà el plet de la paternitat que a finals del segle XVII enfrontà Vallbona i Poblet, aquest comissari va ser l'abat de Santes Creus fins al 1799. Aquell any, Vallbona va ser visitat per Antonio Latorre, vicari general de la Congregació, com a conseqüència de la desaparició de l'abadia de Cîteaux durant la Revolució Francesa i la mort del darrer abat general. Aleshores, s'inicià un intens debat sobre qui havia d'heretar la seva jurisdicció sobre els monestirs que d'ell depenien, com Vallbona. I en el cas del monestir estudiat, aquesta recaigué en el

vicari general de la Congregació. Amb aquestes visites, l'orde controlava el monestir femení, al temps que les cartes de visita són un excepcional testimoni d'aquesta relació i de la correcta evolució de la vida monàstica vallbonina.

Finalment, és molt interessant remarcar la relació d'un monestir d'afiliació austriacista amb la nova dinastia que s'imposà a Espanya, la borbònica. Tot i que Vallbona no patí greus represàlies, sí que visqué els estralls de la guerra, al llarg de la qual es passa d'un rei al que «repudiàvem» a un rei acceptat. A més, la postguerra provocà altres problemes a la comunitat. En primer lloc, l'entrada del jutge Salvador Prats i Matas amb agutzils a la clausura per detenir Francesc de Castellví i Obando, nebot de l'abadessa de Castellví; l'empresonament al mateix monestir de Manuela de Desvalls durant un parell d'anys i la retenció de les rendes anuals vitalícies que les monges de Desvalls i de Castellví rebien de les seves famílies com a conseqüència del segrest dels béns d'aquestes, motiu pel qual les monges pledejaren i aconseguiren el retorn de les pensions. El monestir s'adaptà al nou àmbit legal creat a partir del Decret de Nova Planta i dels concordats de 1737 i de 1753, però no tant a les mesures econòmiques que imposà la monarquia, especialment al cadastre, la rebaixa de censals, el pagament amb uns vals reials que es devaluaven i una nova tributació basada en el pagament d'impostos per part de l'Església com a mesura normalitzada. Durant tota la centúria, el monestir reclamà antigues donacions al Patrimoni Reial, com la sal i els llegums que el duc de Cardona atorgava des d'antic, i l'oli de Tortosa, una donació reial medieval, reivindicacions que provocaren llargs plets per obtenir la recuperació d'aquestes.

Aquesta és, en breus línies, l'evolució d'un monestir cistercenc femení català, Santa Maria de Vallbona, en un període molt interessant de la seva història, analitzada a fons en l'estudi que s'ha convertit en la tesi doctoral presentada.